

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Галинська Юлія Вікторівна

УДК :332.68:35.073.5(043.3)

**НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ВИЛУЧЕННЯ
РЕНТНОГО ДОХОДУ В ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ
(на прикладі підприємств паливодобувної галузі)**

Спеціальність 08.00.06 – економіка природокористування
та охорони навколишнього середовища

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Суми – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському державному університеті Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, доцент
Лапін Євген Васильович,
ПАТ Державна холдингова компанія
«Титан України», перший заступник
генерального директора.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Гринів Лідія Святославівна,
Львівський національний
університет ім. І. Франка,
завідувач кафедри економіки України;

кандидат економічних наук
Гордієнко Віта Павлівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Українська академія банківської справи
Національного банку України»,
доцент кафедри менеджменту.

Захист відбудеться «02» листопада 2012 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.01 Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, ауд. М-209.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий «01» жовтня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Таранюк Л. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Система відносин, яка виникає між державою та суб'єктами господарювання (природокористувачами) з приводу використання обмежених природних ресурсів, є однією з основних передумов для формування механізму вилучення рентних доходів із подальшим ефективним перерозподілом їх на охорону і відновлення природно-ресурсного потенціалу. При цьому основна увага приділяється питанням формування та вилучення диференційної ренти першого роду підприємств паливодобувної галузі.

Проблемам визначення, вилучення та перерозподілу рентних доходів в умовах ринкової економіки присвячені праці вітчизняних і закордонних учених: В. Ю. Алекперова, А. А. Арбатова, О. Ф. Балацького, У. Баумоля, Д. Б'юкенена, Ю. Л. Воробйова, Г. В. Вигона, А. А. Голуба, Л. С. Гринів, В. П. Гордієнко, К. Г. Гофмана, Г. Голдсмита, А. О. Гусєва, Б. М. Данилишина, Л. В. Жарової, А. Ю. Жулавського, В. М. Кислого, С. М. Козьменка, Г. Л. Коффа, Є. В. Лапіна, Л. Г. Мірошника, С. В. Рогинського, О. В. Рюміної, П. Самуельсона, Б. А. Семененка, Р. Солоу, Р. Стейнера, Е. Б. Струкової, М. А. Суботіна, Г. Таллока, О. М. Теліженка, Ф. Харрісона, С. К. Харічкова, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова, Ю. В. Яковця, К. Еклунда.

Незважаючи на значущість проведених вітчизняних і зарубіжних досліджень, на сьогодні недостатньо розробленими є науково-методичні підходи до визначення та ефективного розподілу рентних доходів між державою та природоексплуатуючими підприємствами. Потребують дослідження рентоутворюючі фактори та їх вплив на величину рентного доходу підприємств паливодобувної галузі. Актуальним залишається реформування відносин між паливодобувними підприємствами, державою і регіонами в частині визначення та вилучення рентних доходів. Недостатня розробленість теоретичних та науково-методичних положень щодо визначення, вилучення та перерозподілу рентних доходів у системі держава – регіон – суб'єкт господарювання обумовили мету і завдання дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних та гуманітарних наук на 2009 – 2013 роки (Постанова президії НАН України від 25.02.2009 року №55, п. 4.1.15 – проблеми раціонального природокористування; п. 4.1.16 – регіональний розвиток); Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р, та

Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. (Постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2006 р. № 1001).

Наукові результати та висновки дисертаційного дослідження були використані у науково-дослідних роботах Сумського державного університету, а саме: «Оптимізація структури капіталу підприємства» (номер державної реєстрації 0112U001301), у якій автором обґрунтована доцільність вилучення та розподілу рентного доходу, який на відміну від існуючих базується на використанні показників прибутковості підприємств паливодобувної галузі та сумарних витрат; «Екологічно збалансований розвиток інвестиційного потенціалу території» (номер державної реєстрації 0112U001299), в яку внесені пропозиції автора щодо вдосконалення теоретичних основ виникнення суб'єктно-об'єктних економічних відносин у процесах формування, розподілу та перерозподілу диференційної природної ренти першого роду в системі держава – регіон – суб'єкт господарювання.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вдосконалення теоретичних і науково-методичних підходів до визначення рентного доходу та формування механізму його вилучення на підприємствах паливодобувної галузі.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі основні завдання:

- дослідити сутнісно-організаційні засади державної рентної політики;
- розвинути структурно-логічну сутність поняття «рентний дохід» у природокористуванні;
- провести аналіз зарубіжної та вітчизняної практики щодо формування та розподілу рентних доходів;
- дослідити науково-методичні підходи до визначення рентоутворюючих факторів та їх впливу на рентні доходи підприємств паливодобувної галузі;
- розвинути теоретичні засади визначення рентного доходу на основі концепції «замикаючих витрат»;
- визначити необхідні та достатні умови використання світових цін на енергетичні ресурси в розрахунках диференційної ренти першого роду, що виникає на паливодобувних підприємствах;
- удосконалити методичні підходи до прогнозування світових цін на енергетичні ресурси та витрат на їх видобування;
- удосконалити механізм вилучення рентного доходу в частині диференційної ренти першого роду, що виникає на підприємствах із видобутку паливно-енергетичних ресурсів.

Об'єктом дослідження є рентний дохід підприємств паливодобувної галузі та фактори його формування.

Предметом дослідження є економічні відносини, які виникають між державою, регіоном та підприємствами паливодобувної галузі щодо вилучення та розподілу рентного доходу.

Методи дослідження. Теоретико-методичну основу дисертаційного дослідження склали фундаментальні положення загальної економічної теорії, економіки природокористування й охорони навколишнього середовища, праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі економіки природокористування.

У дисертації були використані загальні та конкретні методи наукового дослідження, такі як: абстрактно-логічний і системно-структурний аналіз – при розробленні механізму управління рентними доходами суб'єктів природокористування; порівняльний аналіз – при дослідженні існуючих методів вилучення та перерозподілу рентних доходів; факторний аналіз – при визначенні впливу рентоутворюючих факторів на величину рентного доходу, методи групування та ранжування при визначенні рентоутворюючих факторів.

Інформаційну базу дисертаційної роботи склали: зібрані, опрацьовані й узагальнені особисто автором первинні матеріали, що стосуються роботи зарубіжних та вітчизняних паливодобувних підприємств; офіційні матеріали Державного комітету статистики України, обласних управлінь статистики, Міністерства охорони навколишнього природного середовища України; законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, монографії та науково-аналітичні статті вітчизняних та зарубіжних авторів, ресурси Інтернету.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в удосконаленні науково-методичних підходів до визначення та вилучення диференційної природної ренти першого роду, що виникає на підприємствах паливодобувної галузі.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційного дослідження полягають у такому:

вперше:

- обґрунтовано науково-методичний підхід до оцінки рентного доходу підприємств паливодобувної галузі на основі концепції замикаючих витрат, в якості яких пропонується використовувати світові ціни на паливно-енергетичні ресурси;

удосконалено:

- методичні положення щодо визначення рентних суб'єктно-об'єктних відносин, що виникають у процесі формування та вилучення диференційної природної ренти першого роду, які на відміну від існуючих передбачають збалансування економічних і екологічних інтересів держави, регіону та суб'єктів господарювання при розподілі та перерозподілі рентного доходу;
- науково-методичний підхід до розподілу диференційної ренти першого роду між державою та суб'єктами господарювання, який на відміну від існуючих базується на використанні показників їх прибутковості і враховує

гірничо-геологічні та економічні особливості видобування природних паливно-енергетичних ресурсів;

дістали подальшого розвитку:

- науково-методичний підхід до прогнозування світових цін на паливно-енергетичні ресурси, який на відміну від існуючих передбачає групування та ранжування факторів за ступенем їх впливу на рівень світових цін;

- науково-методичний підхід до визначення частки рентних доходів підприємств паливодобувної галузі, що перераховуються до місцевих бюджетів, який на відміну від існуючих базується на урахуванні витрат на відтворення природо-ресурсного потенціалу території і фінансування екологічних та соціальних програм.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані у дисертаційній роботі теоретичні та методичні положення і практичні рекомендації створюють наукові засади для розроблення механізму управління процесами формування, вилучення та перерозподілу рентних доходів у системі держава – регіон – суб'єкт господарювання.

Теоретичні, науково-методичні та практичні результати дисертаційного дослідження були використані в діяльності ТОВ «СЕНСІ», при розробленні «Програми технічного розвитку ТОВ «СЕНСІ» до 2015 року» (розділ «Маркетингові дослідження» при прогнозуванні світових цін на паливно-енергетичні ресурси (довідка про впровадження №227/1 від 19.06.2012 року). У діяльності ТОВ «ФАКТОР НАФТОГАЗ» результати дослідження були впроваджені у вигляді методичних підходів щодо розрахунку частки вилучення та розподілу рентного доходу при видобуванні та переробці природних ресурсів на підприємствах (довідка про впровадження №283/08 від 02.08.2012 р.). Результати дисертаційного дослідження впроваджені у навчальний процес Сумського державного університету при викладанні дисциплін «Економіка підприємства», «Економіка енергетики», «Економічне прогнозування», що підтверджено відповідним актом від 15 червня 2012 року.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійно виконаною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід до розвитку теоретичних і методичних засад щодо вдосконалення механізму формування та розподілу рентних доходів у природокористуванні. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, що запропоновані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення дисертаційної роботи апробовані на наукових та науково-практичних конференціях, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (21–22 квітня 2005 р., м. Суми; 19–20 квітня 2006 р., м. Суми; 18–19 квітня 2012 р., м. Суми); Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Господарський механізм екологічно-збалансованого розвитку» (22–24 травня 2007 р., м. Суми); Міжнародній науково-практичній конференції «Ринкова трансформація економіки АПК» (27–28 листопада 2007 р., м. Харків); Міжнародній інтернет-конференції «Інформаційні системи та технології управління» (25 жовтня 2011 р., м. Донецьк); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та практика менеджменту у ХХІ столітті» (26–27 квітня 2012 р., м. Полтава).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані в 12 наукових працях загальним обсягом 3,24 друк. арк., (з них особисто автору належить 3,04 друк. арк.), у тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях (із них 1 – у співавторстві), 7 публікацій у матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 180 найменувань і 3 додатків. Загальний обсяг дисертації – 210 сторінок у тому числі основного тексту 189 сторінок. Дисертація містить 35 таблиць на 15 сторінках, 6 рисунків на 3 сторінках, список використаних джерел на 18 сторінках, 3 додатки на 3 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано ступінь її розроблення, сформульовано мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, відображено наукову новизну, теоретичне і практичне значення наукових результатів.

У першому розділі «**Теоретичні основи формування, вилучення та розподілу рентних доходів у природокористуванні**» досліджено сутність понять «природні ресурси», «рента», «рентний дохід», «диференційна рента». Узагальнено та систематизовано теоретико-методичні підходи до врахування рентної складової при формуванні доходу підприємств від видобутку паливно-енергетичних ресурсів. Виявлені особливості рентної політики в Україні.

Проведений аналіз показав, що, незважаючи на постійне вдосконалення методичних підходів до виявлення та розподілу рентних доходів, існуючі на сьогодні методики недостатньо враховують чинники, що впливають на їх формування та особливості вилучення. Як показала практика, більша частина диференційної ренти першого роду залишається у суб'єкта господарювання. Автором зроблено висновок, що сучасний стан вирішення проблеми визначення та вилучення рентних доходів у системі держава – регіон – суб'єкт господарювання потребує суттєвого розвитку та розроблення нових методичних підходів.

На сьогодні існують різні методики визначення рентних доходів. Як доведено у дисертаційній роботі, найбільш об'єктивним є метод визначення рентного доходу, який базується на замикаючих витратах. Саме замикаючі витрати чисельно дорівнюють граничним народногосподарським витратам на одиницю приросту виробництва продукції у найбільш несприятливих умовах, виходячи з балансу інтересів суспільства, регіонів і суб'єктів господарювання. У той же час цей метод потребує розроблення спеціальних оптимізаційних моделей, які діють у рамках єдиного економічного простору. Автором обґрунтовується можливість застосування у якості замикаючих витрат світових цін на природні ресурси.

У роботі доведено, що існуючі методичні підходи до вилучення диференційної ренти першого роду при видобуванні природних ресурсів не враховують дійсної величини рентних доходів. Тому автором зроблено висновок, що в умовах сучасної економіки з урахуванням вичерпності природних ресурсів необхідно при вилученні диференційної ренти першого роду враховувати економічний стан підприємства.

У результаті проведеного аналізу виявлено, що при розподілі диференційної ренти першого роду при використанні природних ресурсів загальнодержавної власності не враховуються інтереси регіону. Тому автор пропонує науково-методичні підходи до раціонального перерозподілу рентного доходу в системі держава–регіон–суб'єкт господарювання.

У другому розділі «**Науково–методичні підходи до визначення природоресурсної ренти на підприємствах паливодобувної галузі**» розроблені науково-методичні положення щодо визначення диференційної ренти першого роду на підприємствах паливодобувної галузі. Як показали дослідження, в сучасних умовах міжнародного розподілу праці та глобалізації економіки визначати рентні доходи на паливно-енергетичні ресурси на основі замикаючих витрат досить складно, оскільки такі розрахунки потребують спеціального зонування території країни з визначенням замикаючих регіонів (тобто регіонів із максимально граничними витратами на видобуток додаткової одиниці ресурсу). Автором обґрунтована можливість використовувати у якості замикаючих витрат світові ціни на природні паливно-енергетичні ресурси. Виходячи із цього, рентний дохід підприємств паливодобувної галузі пропонується визначати за формулою

$$РД = Q_{\text{вир.річ}} \left[Ц_{\text{св}} - C_{\text{пот}} \left(1 - \frac{R_{\text{вир.}}}{100} \right) \right], \quad (1)$$

де РД – рентний дохід паливодобувного підприємства;

$Q_{\text{вир.річ}}$ – обсяг річного видобутку паливно-енергетичних ресурсів;

$Ц_{\text{св}}$ – світова ціна на природні паливно-енергетичні ресурси;

$C_{\text{пот}}$ – поточні витрати на видобування природних паливно-енергетичних ресурсів;

$R_{\text{вир}}$ – усереднений по галузі показник рентабельності видобування паливно-енергетичних природних ресурсів.

Для практичного застосування формули (1) необхідно розробити моделі прогнозування світових цін на паливно-енергетичні ресурси, індивідуальних витрат підприємств паливодобувної галузі та індексу їх рентабельності. Для прогнозування світових цін на природні ресурси пропонується застосувати метод факторного аналізу, який дозволяє визначити релевантні фактори та їх вплив на формування світової ціни на природні паливно-енергетичні ресурси. В роботі було обгрунтовано 26 таких факторів, які на основі методу Кайзера були об'єднані у 4 групи. Ці групи факторів були ранжовані за ознакою найбільшого впливу на рівень світових цін з урахуванням дисперсії їх значень. Відбір релевантних факторів здійснювався на основі кореляційно-регресійного аналізу за критерієм Стюдента (виключення, несуттєвих факторів дозволяє збільшити коефіцієнт множинної кореляції). Вихідна інформація за цими факторами отримана з 42 країн світу за період з 1996 по 2011 рік. Розрахунок прогнозних світових цін на природні паливно-енергетичні ресурси здійснювався на основі їх середніх величин. Основні етапи прогнозування світових цін на природні енергетичні ресурси наведені на рис. 1.

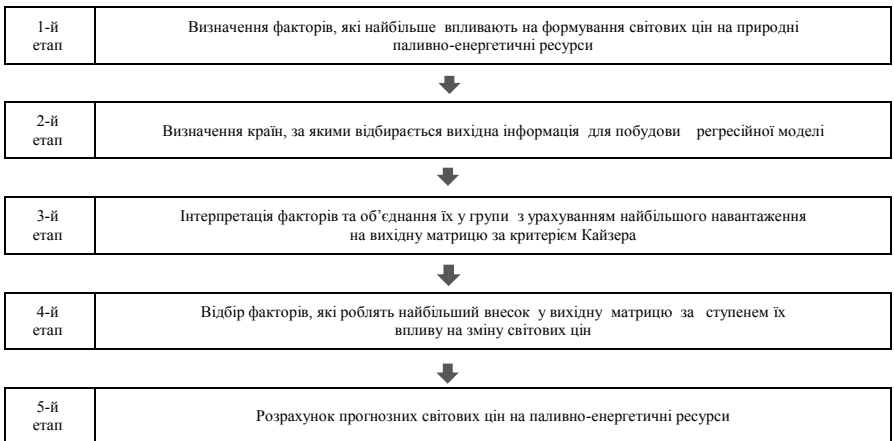

Рис. 1. Алгоритм моделювання прогнозних світових цін на паливно-енергетичні ресурси

При ранжуванні ціноутворюючих факторів, що впливають на рівень світових цін на паливно-енергетичні ресурси, використовуються уніфіковані показники, що застосовуються у системі міжнародних економічних відносин (табл. 1).

Групування та ранжування ціноутворюючих факторів за ступенем їх впливу у вихідній матриці світових цін на паливно-енергетичні ресурси

Назва групи факторів	Вклад групи факторів,%	Фактори, що впливають на формування світової ціни на природні паливно-енергетичні ресурси
I група (імпорт та споживання)	51,38	Валовий внутрішній продукт; обсяг імпорту нафти; споживання нафти; споживання природного газу; споживання вугілля
II група (інвестування та торговий баланс)	20,54	Інвестиції (% від валового внутрішнього продукту); кількість населення
III група (експорт та виробництво)	15,71	Обсяг експорту нафти
IV група (ВВП та сальдо на кінець року)	12,37	Валовий внутрішній продукт на душу населення (поточні ціни)

Групування та ранжування факторів, що впливають на формування світової ціни на природні паливно-енергетичні ресурси, дозволило прогнозувати їх на період до 2014 року (рис. 2, 3). Прогнозування та подальші розрахунки світових цін пропонується здійснювати на прикладі нафтогазової та вугільної галузей, оскільки ці ресурси найбільше застосовуються в промисловості України.

Рис. 2. Прогнозована середня світова ціна на вугілля

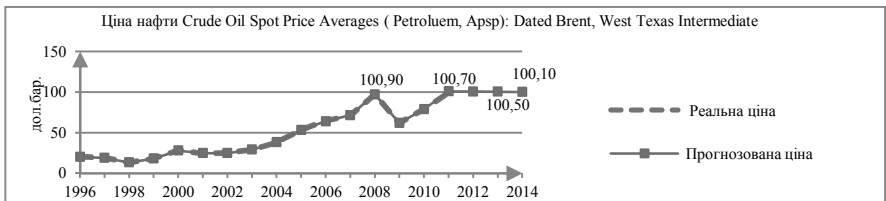

Рис. 3. Прогнозована середня світова ціна на нафту

Прогнозування рівня індивідуальних витрат на видобуток паливно-енергетичних ресурсів здійснюється на основі методу екстраполяції ланцюгових індексів. Тренд ланцюгових індексів собівартості видобутку вугілля та нафти досліджувався за період з 1996 по 2011 рік. Вихідна інформація для формування тренда визначалася по 10 підприємствах

вугледобувної та нафтодобувної галузей України. Як показали розрахунки, по нафтогазовій галузі собівартість виробництва зростає щорічно у середньому на 2 %, по вугільній галузі – на 15 % (рис.4).

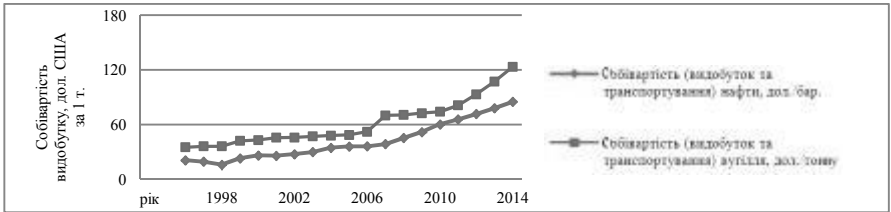

Рис. 4. Прогнозування поточних витрат на видобуток нафти та вугілля на підприємствах України

Для визначення прогнозного рівня рентабельності виробництва підприємств з видобутку паливно-енергетичних ресурсів доцільно також застосовувати метод екстраполяції ланцюгових індексів цього показника. Як показують проведені розрахунки, середній індекс зміни рівня рентабельності виробництва на НАК «Нафтогаз України» дорівнює 0,99, на підприємстві ПАТ «Шахта ім. Засядька» – 0,89. Це свідчить, що показник рентабельності буде зменшуватися з кожним наступним роком, що пов'язано з вичерпанням природних ресурсів і зі збільшенням собівартості їх видобутку (рис. 5).

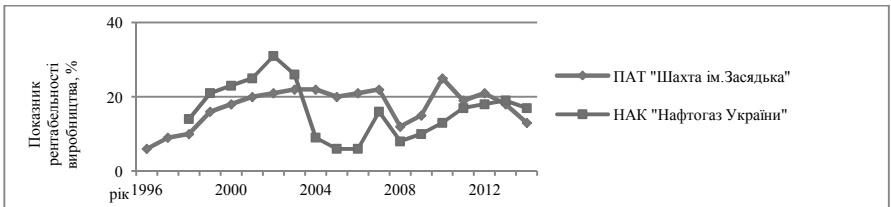

Рис. 5. Прогнозування рентабельності виробництва підприємств паливобувної галузі

Проведені розрахунки щодо прогнозування світових цін на паливно-енергетичні ресурси, собівартості їх видобування, а також індексу рентабельності підприємств нафтогазової та вугільної галузей дозволили визначити диференційну ренту першого роду, яка у подальшому буде використовуватись у механізмі вилучення та перерозподілу рентних доходів підприємств паливобувної галузі. Запропонований метод розрахунку рентного доходу на основі світових цін на паливно-енергетичні ресурси на

практиці потребує детальної та надійної статистичної інформації, яка не завжди може бути об'єктивною.

У третьому розділі «Удосконалення науково-методичних підходів до вилучення та перерозподілу рентного доходу при видобутку паливно-енергетичних ресурсів» запропоновані методичні підходи до вилучення та перерозподілу диференційної ренти першого роду природоексплуатуючих підприємств.

У роботі доведено, що діюча в Україні державна політика у сфері регулювання рентних відносин недостатньо ефективна. Автор обґрунтовує висновок, що вилучення частки рентних доходів у природоексплуатуючих підприємств доцільно здійснювати на основі рівня їх прибутковості. Реалізацію методичних підходів з вилучення та розподілу рентного доходу в роботі пропонується здійснити на прикладі підприємств з видобування вугілля та нафти. Базою апробації були ПАТ «Шахта ім. Засядька» та НАК «Нафтогаз України». Статистична інформація показала, що на ПАТ «Шахта ім. Засядька» обсяг видобутку вугілля у 2011 році був 1,29 млн тонн, світова ціна становила 133 дол. за тону, рентабельність виробництва по галузі в середньому становила 19 % (табл. 2). Проведені розрахунки показали, що диференційна рента першого роду на ПАТ «Шахта ім. Засядька» становила у 2011р. – 49 % від прибутку. Прогнозні дані рентного доходу показали, що він становить у 2012 – 34 % від прибутку, у 2013р. – 23 %, у 2014р. – 8 %. Аналогічні розрахунки були проведені по підприємству НАК «Нафтогаз України» при цьому диференційний дохід цього підприємства становив у 2011 році – 68 % від прибутку, у 2012 році 55 %, у 2013 – 34 %, у 2014 – 5 %.

Таблиця 2

Визначення диференційної ренти першого роду на підприємстві
ПАТ "Шахта ім. Засядька»

Рік	Обсяг виробництва, млн тонн	Світова ціна, дол./тону	Поточні витрати на видобуток, млн дол.	Рентабельність виробництва	Диференційна рента I роду, млн дол.
2011 (факт.)	1,29	133	104,6	0,19	33,1
2012 (факт.)	1,32	136,9	123,0	0,21	19,7
2013 (прогноз.)	1,36	141	145,8	0,18	11,0
2014 (прогноз.)	1,4	145,3	172,6	0,13	2,6
Визначення диференційної ренти першого роду на підприємстві НАК «Нафтогаз України»					
2011 (факт.)	61,00	100,90	1460584,00	0,17	537655,22
2012 (факт.)	72,00	100,70	1879020,00	0,18	429152,40
2013 (прогноз.)	84,00	100,50	2388414,00	0,19	239117,34
2014 (прогноз.)	98,00	100,10	3036873,00	0,17	27435,59

У ряді випадків розрахунки рентного доходу можуть здійснюватися на основі укрупненого методу. Укрупнений метод визначення рентного доходу

базується на аналізі структури прибутку паливодобувних підприємств. Згідно з цим методом прибуток до оподаткування може визначатись як сума таких складових: нормальний прибуток (15–20 %), капітальні вкладення (20–25 %), податок на прибуток (згідно із законодавством від 21 до 16 %). Різниця між прибутком до оподаткування і сумою цих складових розглядається як диференційна рента першого роду. Згідно з проведеними розрахунками рентний дохід у вигляді диференційної ренти першого роду може становити 35–45 % від прибутку до оподаткування (табл. 3).

У дисертації доведено, що видобування паливно-енергетичних ресурсів потребує відновлення навколишнього середовища, на що витрачається в середньому 5–7 % рентного доходу. Ці кошти пропонується перераховувати до місцевих бюджетів для проведення відновлювальних робіт та фінансування екологічних і соціальних програм.

Таблиця 3

Виділення рентної складової у загальній структурі прибутку підприємств

Рік	НАК «Нафтогаз України»				ПАТ «Шахта ім. Засядька»			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
	млн дол./рік							
Прибуток до оподаткування	785954,5	767376	692916	543704	67	57,7	46	30,9
Ставка податку на прибуток згідно з п.10 податкового кодексу, %	23	21	19	19	23	21	19	19
Податок на прибуток	165050,45	161148,96	131654,04	103303,76	14,1	12,1	8,7	5,9
Нормальний прибуток підприємця (20 %)	157190,9	153475,2	138583,2	108740,8	13,4	11,54	9,2	6,18
Капітальні вкладення (25 %)	196488,63	191844	173229	135926	16,75	14,42	11,5	7,72
Рентний дохід (диференційна рента першого роду, 40 %)	314381,8	306950,4	277166,4	217481,6	26,8	23,08	18,4	12,36
Частка рентного доходу на відновлення навколишнього середовища та фінансування соціальних програм (5-7 %)	220067,26	214865,28	194016,48	152237,12	1,876	1,615	1,288	0,865

Проведені розрахунки показали, що метод визначення рентного доходу на основі світових цін передбачає зменшення диференційної ренти першого роду за роками розрахункового періоду внаслідок виснаження родовищ паливно-енергетичних ресурсів. Метод структурування прибутку передбачає використання усереднених показників, які більш повільно змінюються у часі.

Для вилучення частини рентного доходу від видобутку паливно-енергетичних ресурсів до державного бюджету пропонується використовувати коефіцієнт прибутковості підприємства (K_r). Цей коефіцієнт визначається за формулою (2):

$$K_r = \frac{Pr_{\text{(чист)}}}{C_{\text{пот}}} \quad (2)$$

де $Pr_{\text{(чист)}}$ – чистий прибуток підприємства;

$C_{\text{пот}}$ – поточні витрати на видобування паливно-енергетичних ресурсів.

Коефіцієнт прибутковості враховує гірничо-геологічні та економічні особливості видобування природних паливно-енергетичних ресурсів. Механізм вилучення частки рентного доходу починає діяти при значенні коефіцієнта прибутковості на рівні 0,1. При цьому частка вилучення рентного доходу підприємства залежно від його прибутковості змінюється від 5 % (при значенні K_g менше 0,1) до 90 % (при K_g більше 2,0) (табл.4).

Таблиця 4

Шкала вилучення частки диференційної ренти першого роду при різних значеннях K_g для паливодобувних підприємств України

Коефіцієнт прибутковості (K_g)	Частка, %
понад 0,1 до 0,25	5
понад 0,25 до 0,5	10
понад 0,5 до 1,00	20
понад 1,00 до 1,10	30
понад 1,10 до 1,20	40
понад 1,20 до 1,30	50
понад 1,30 до 1,40	60
понад 1,40 до 1,50	70
понад 1,50 до 2,00	80
понад 2,00	90

На основі цього механізму були визначені частки вилучення диференційної ренти першого роду на прикладі підприємств із видобування вугілля та нафти (табл. 5, 6).

Таблиця 5

Розподіл рентного доходу між державою та паливно-енергетичним підприємством ПАТ «Шахта ім. Засядька», млн дол. /рік

Найменування	Визначення рентного доходу на основі методу «світових цін»				Визначення рентного доходу на основі методу «структурування прибутку»			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
Рік	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
Валовий дохід	171,57	180,7	191,76	203,42	171,57	180,7	191,76	203,42
Поточні витрати	104,6	123	145,8	172,6	104,6	123	145,8	172,6
Прибуток до оподаткування	67	57,7	46	30,9	67	57,7	46	30,9
Податок на прибуток	14,1	12,1	8,7	5,9	14,1	12,1	8,7	5,9
Нормальний прибуток підприємства (20 %)	-	-	-	-	13,4	11,54	9,2	6,18
Капітальні вкладення (25 %)	-	-	-	-	16,75	14,425	11,5	7,725
Рентний дохід (40 %)	-	-	-	-	-	-	-	-
а) згідно з методом світових цін	33,1	19,7	11,00	2,6	-	-	-	-
б) згідно з методом структурування прибутку					26,8	23,08	18,4	12,36
Частка рентного доходу, що вилучається до державного бюджету з урахуванням K_g	6,62	1,97	1,1	0,13	4,23	1,82	1,49	0,5
Частина рентного доходу, що залишається у підприємства	26,48	17,73	9,9	2,47	22,57	21,26	16,91	11,86
Частка рентного доходу на відновлення навколишнього середовища та фінансування соціальних програм (5-7%)	2,317	1,379	0,77	0,182	1,876	1,6156	1,288	0,8652

Як показали розрахунки по ПАТ «Шахта ім. Засядька», частина рентного доходу, що вилучається на користь держави, у 2011 році становила 20 %, на відновлення навколишнього середовища витрачалось 7 %, таким чином, підприємству залишається 73% рентного доходу. Згідно з прогнозними розрахунками частка рентного доходу, що вилучається державою, може становити у 2012 році 10 %, у 2013р. – 10 %, у 2014р. – 5 %. Частка підприємства у рентному доході відповідно буде становити у 2012р. – 83 %, у 2013р. – 83 %, у 2014р. – 88 %. Частка регіону згідно з прогнозними даними залишається незмінною.

Таблиця 6

Розподіл рентного доходу між державою та паливно-енергетичним підприємством НАК «Нафтогаз України», тис. дол. /рік

Найменування	Визначення рентного доходу на основі методу «світових цін»				Визначення рентного доходу на основі методу «структурування прибутку»			
	2011	2012	2013	2014	2011	2012	2013	2014
Валовий дохід	2246538,5	264639	3081330	3580577	2246538,5	264639	3081330	3580577
Поточні витрати	1460584	1879020	2388414	3036873	1460584	1879020	2388414	3036873
Прибуток до оподаткування	785954,5	767376	692916	543704	785954,5	767376	692916	543704
Податок на прибуток	165050,4	161148,9	131654,0	103303,7	165050,4	161148,9	131654,0	103303,7
Нормальний прибуток підприємця (20 %)	-	-	-	-	33010,09	32229,79	26330,8	20660,75
Капітальні вкладення (25 %)	-	-	-	-	41262,61	40287,24	32913,51	25825,94
Рентний дохід (40 %)	-	-	-	-	-	-	-	-
а) згідно з методом світових цін	537655,2	429152,4	239117,3	27435,5	-	-	-	-
б) згідно з методом структурування прибутку	-	-	-	-	314381,8	306950,4	277166,4	217481,6
Частина рентного доходу, що вилучається в державний бюджет з урахуванням Кг	49672,3	24249,0	22450,4	8808	107531,0	42915,2	23911,7	1371,77
Частка рентного доходу, що залишається у підприємства	198689,3	218241,7	202054,3	167352,0	430124,1	386237,1	215205,6	26063,79
Частка рентного доходу на відновлення навколишнього середовища та фінансування соціальних програм (5-7%)	37635,8	30040,6	16738,2	1920,4	22006,7	21486,5	19401,6	15223,71

Згідно з розрахунками на підприємстві НАК «Нафтогаз України» частина рентного доходу, що вилучається державою, у 2011 році становила 26 %, на відновлення навколишнього середовища - 6 %, відповідно частка підприємства становила 68 % від рентного доходу. Згідно з прогнозними даними частка рентного доходу, яка вилучається на користь держави, у 2012 році буде становити 20 %, у 2013р. – 15 %, у 2014р. – 10 %. Частку регіону пропонується залишити на рівні 6 %.

Проаналізувавши отримані результати, можна зробити висновок, що розроблений механізм вилучення та розподілу рентних доходів дозволяє підвищити зацікавленість підприємств - природокористувачів у розробленні та експлуатації родовищ як зі сприятливими гірничо-геологічними умовами,

так і тих, що не забезпечують нормальну прибутковість при видобуванні паливно-енергетичних ресурсів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової задачі, що полягає у розробленні методичних підходів до визначення і вилучення рентних доходів підприємств паливодобувної галузі.

Результати дослідження дозволили зробити такі висновки:

1. На основі узагальнення результатів наукових праць вітчизняних та зарубіжних учених щодо формування рентних доходів природовикористовуючих підприємств було зроблено висновок, що на сьогодні є недостатньо розробленими науково-методичні підходи до формування, вилучення та перерозподілу рентних доходів між державою, природоексплуатуючими підприємствами та регіонами.

2. Проведений аналіз показав, що більша частина диференційної ренти першого роду залишається у підприємств - природокористувачів, що не відповідає балансу інтересів держави та регіонів у природокористуванні. Це пов'язане з відсутністю достатньо надійних методик визначення та розподілу рентного доходу. На сьогодні найбільш об'єктивним є метод визначення рентного доходу на основі замикаючих витрат. У той же час цей метод потребує розроблення спеціальних оптимізаційних моделей у рамках єдиного економічного простору, тому доцільним є застосування у якості замикаючих витрат світові ціни на продукцію паливодобувних підприємств.

3. Визначення рентних доходів на основі світових цін на паливно-енергетичні ресурси потребує удосконалення методів їх прогнозування. Найбільш доцільним є застосування методу кореляційно-регресійного аналізу, який передбачає моделювання світових цін залежно від ціноутворюючих факторів. Даний метод передбачає відбір релевантних факторів, їх групування та ранжування за ступенем їх впливу. Прогнозування світових цін на природні ресурси дозволяє дослідити їх динаміку, визначити можливий прибуток паливодобувних підприємств від реалізації природних ресурсів за світовими цінами, визначити частку рентного доходу, що може бути вилучена державою.

4. При визначенні стратегій розвитку підприємств з видобутку паливно-енергетичних ресурсів доцільно використовувати укрупнений метод розрахунку диференційної ренти першого роду, який базується на структуризації прибутку підприємства. Згідно з цим методом прибуток до оподаткування включає нормальний прибуток, капітальні вкладення та

податок на прибуток. Різниця між прибутком до оподаткування і наведеними вище складовими розглядається як рентний дохід підприємства.

5. Метод визначення рентного доходу на основі світових цін, на відміну від методу структуризації прибутку, дозволяє оцінити рівень рентного доходу в залежності від таких факторів, як : термін експлуатації родовища, ступінь вичерпання запасів, витрати на видобування. Згідно з методом «світових цін» рентні доходи на НАК «Нафтогаз України» у 2012 році можуть дорівнювати 55 % від прибутку, у 2013р. – 34 %, у 2014р. – 5%. На підприємстві ПАТ «Шахта ім. Засядька» рентні доходи можуть становити у 2012 році 43 %, у 2013р. – 23 %, у 2014р. – 8 % від прибутку. Відповідно до методу структурування прибутку на обох підприємствах рентні доходи у 2012 році становили 40 %.

6. Розподіл рентного доходу між державою та підприємствами паливодобувної галузі необхідно здійснювати в залежності від рівня їх прибутковості. Чим більший рівень прибутковості підприємства, тим вищою повинна бути частка держави у рентному доході. Як показали розрахунки по ПАТ «Шахта ім. Засядька», частина рентного доходу, що вилучається на користь держави, становила у 2011 році 20 %, частка підприємства – 73% від рентного доходу. Згідно з прогнозними розрахунками частка рентного доходу, що вилучається державою, може становити у 2012 році 10 %, у 2013р. – 10 %, у 2014р. – 5 %. Частка підприємства у рентному доході відповідно буде становити у 2012р. – 83 %, у 2013р. – 83 %, у 2014р. – 88 %. На підприємстві НАК «Нафтогаз України» частина рентного доходу, що вилучається державою, становила у 2011 році 26 %, відповідно частка підприємства – 68 % від рентного доходу. Згідно з прогнозними даними частка рентного доходу, яка вилучається на користь держави, буде становити у 2012 році 20 %, у 2013р. – 15 %, у 2014р. – 10 %.

7. Визначення та розподіл рентного доходу паливодобувних підприємств повинні враховувати економічні, соціальні та екологічні інтереси території, на якій вони розташовані. Для цього необхідно виділяти 5 – 7 % рентного доходу на відновлення навколишнього природного середовища регіону.

8. Матеріали дисертаційного дослідження рекомендуються для впровадження Кабінетом Міністрів України – при вдосконаленні механізму вилучення та перерозподілу рентних доходів; Міністерством палива та енергетики України – при прогнозуванні світових цін на паливно-енергетичні ресурси та визначенні рентного доходу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Галинская Ю. В. Зарубежный опыт изъятия природной ренты на примере нефтедобывающих стран / Ю. В. Галинская // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. Економічні науки. – 2007. – № 63. – С. 268–277.
 2. Галинская Ю. В. Рента в системе общественного воспроизводства / Ю. В. Галинская // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2007. – № 2. – С. 149–155.
 3. Галинская Ю. В. Расчет замыкающих затрат как один из методов экономической оценки природных ресурсов / Ю. В. Галинская // Вісник Сумського національного аграрного університету: науково-методичний журнал. – 2006. – № 5 – 6. – С. 397 – 401.
 4. Олейник В. М. Прогнозирование мировых цен на природные ресурсы при помощи факторного анализа // В. М. Олейник, Ю. В. Галинская // Економічний аналіз. Збірник наукових праць. – 2012. – № 10 – С. 103–108. *Особистий внесок : обґрунтовано необхідність визначення релевантних факторів при прогнозуванні світової ціни на паливно-енергетичні ресурси.*
 5. Галинская Ю. В. Оптимізаційні рішення по удосконаленню підходів щодо вилучення та перерозподілу рентних доходів /Ю. В. Галинская // Ефективна економіка : електронне фахове видання. – 2012. – № 5.
- Матеріали наукових конференцій*
6. Галинская Ю. В. Мировые и внутренние цены на природные ресурсы и учет замыкающих затрат / Ю. В. Галинская // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : матеріали П'ятої щорічної всеукраїнської наукової конференції, 21–22 квітня 2005 р. – Суми, 2005. – С. 83–84.
 7. Галинская Ю. В. Оценка рентной составляющей в структуре национального богатства / Ю. В. Галинская // Екологічний менеджмент у загальній системі управління : матеріали Шостої щорічної всеукраїнської наукової конференції, 19–20 квітня 2006 р. – Суми, 2006. – С. 24–25.
 8. Галинская Ю. В. Зарубежный опыт изъятия природной ренты / Ю.В. Галинская // Ринкова трансформація економіки АПК : матеріали П'ятої міжнародної науково-практичної конференції, 27–28 листопада 2007 р. – Харків, 2007. – С. 205–206.
 9. Галинская Ю.В. Оптимизационные модели определения замыкающих затрат / Ю. В. Галинская // Господарський механізм екологічного збалансованого розвитку : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 22-24 травня 2007 р. – Суми, 2007. – С.15–17.
 10. Галинская Ю. В. Определение научно-методического подхода дифференциальной ренты на основе динамики мировых цен на природные ресурсы /

Ю. В. Галинская // Інформаційні системи та технології управління : матеріали Міжнародної інтернет-конференції, 25 жовтня 2011 р. – Донецьк, 2011. – С. 22–25.

11. Галинская Ю. В. Определение релевантных факторов при прогнозировании мировых цен на природные ресурсы / Ю. В. Галинская // Методологія та практика менеджменту у XXI столітті: загальнодержавні, галузеві та регіональні аспекти : матеріали VI Міжнародної науково - практичної конференції, 26–27 квітня 2012 р. – Полтава, 2012. – С. 338–341.

12. Галинская Ю. В. Усовершенствование изъятия рентных доходов (на примере добычи угля) / Ю. В. Галинская // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: матеріали Дванадцятої щорічної всеукраїнської наукової конференції, 18–19 квітня 2012 р. – Суми, 2012. – С. 31–33.

АНОТАЦІЯ

Галинська Ю. В. Науково-методичні основи визначення та вилучення рентного доходу в природокористуванні (на прикладі підприємств паливодобувної галузі). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – Сумський державний університет, Суми, 2012.

У дисертації запропоновано та обґрунтовано науково-методичний підхід до визначення рентного доходу підприємств паливодобувної галузі на основі концепції замикаючих витрат, в якості яких пропонується використовувати світові ціни на паливно-енергетичні ресурси.

Удосконалено теоретичні основи визначення рентних суб'єктно - об'єктних економічних відносин, що виникають у процесі формування, вилучення та перерозподілу диференційної природної ренти першого роду в системі держава – регіон – суб'єкт господарювання.

Удосконалено науково-методичний підхід до вилучення та розподілу рентного доходу, який на відміну від існуючих базується на використанні показників прибутковості підприємств паливодобувної галузі.

Запропоновано розподіл рентного доходу між державою та підприємствами паливодобувної галузі здійснювати залежно від рівня їх прибутковості. Чим більший рівень прибутковості підприємства, тим вищою повинна бути частка держави у рентному доході.

Ключові слова: рентний дохід, світова ціна на природні ресурси, система суб'єктно-об'єктних рентних відносин, рентоутворюючі фактори, механізм розподілу рентних доходів.

АННОТАЦИЯ

Галинская Ю. В. Научно-методические основы определения и изъятия рентного дохода в природопользовании (на примере предприятий топливодобывающей отрасли). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.06–экономика природопользования и охраны окружающей среды. Сумский государственный университет, Сумы, 2012.

Диссертация посвящена развитию теоретических и научно-методических положений формирования рентных доходов на предприятиях по добыче природных ресурсов.

В работе исследована сущность понятий «природные ресурсы», «рента», «рентный доход», «дифференциальная рента». Обоснована необходимость совершенствования теоретических и методических подходов по учету рентной составляющей при анализе дохода предприятия по добыче топливно-энергетических ресурсов.

Усовершенствованы теоретические основы возникновения рентных субъектно-объектных экономических отношений, возникающих в процессе формирования, распределения и перераспределения дифференциальной природной ренты первого рода в системе государство–регион–хозяйствующий субъект.

В работе проведен анализ отечественных и зарубежных исследований по влиянию рентных отношений на баланс интересов государства и природоэксплуатирующих предприятий. Выявлены особенности рентной политики в Украине. Проведенный анализ показал, что, несмотря на усовершенствование методических принципов и методов распределения рентных доходов, существующие методики недостаточно учитывают факторы, которые влияют на их формирование. Как показывают исследования, большая часть ренты первого рода остается у хозяйствующего субъекта, а сами рентные доходы не выделяются в качестве самостоятельного объекта налогообложения. Предложен научно-методический подход к прогнозированию рентного дохода предприятий топливодобывающей отрасли на основе концепции замыкающих затрат, в качестве которых предлагается использовать мировые цены на топливно-энергетические ресурсы. Для прогнозирования мировых цен на природные ресурсы обоснован методический подход, который предполагает группировку и ранжирование ценообразующих факторов по степени влияния их на уровень мировых цен.

Усовершенствована методика прогнозирования текущих затрат на добычу топливно-энергетических ресурсов уровня их рентабельности на основе экстраполяции цепных индексов.

В работе в качестве альтернативного предложен метод определения величины дифференциальной ренты первого рода для предприятий топливно-энергетической отрасли на основе структурирования их прибыли и выделения части рентных доходов.

Доказано, что существующие методические подходы к изъятию рентных доходов, в виде платежей за использование недр, необходимо адаптировать к условиям рыночной экономики.

Усовершенствован научно-методический подход к изъятию и распределению рентного дохода на основе показателей рентабельности предприятий топливобывающей отрасли. Обоснован вывод, что чем выше уровень рентабельности предприятия, тем выше должна быть часть государства в рентном доходе.

Предложен научно-методический подход к определению части рентных доходов предприятий топливобывающей отрасли, которые перечисляются в местные бюджеты. Этот подход основывается на учете затрат на воспроизводство природно-ресурсного потенциала территории и финансирования экологических и социальных программ.

Ключевые слова: рентные доходы, мировая цена на природные ресурсы, система субъектно-объектных рентных отношений, рентообразующие факторы, механизм распределения рентных доходов.

SUMMARY

Galynska Y. V. Scientific and Methodological Basics of the Determination and Extraction of Rental Income in Nature Management (by Example of Fuel Industry Enterprises). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in economics in speciality 08.00.06 – Economics of Nature Management and Environmental Protection. – Sumy State University, Sumy, 2012.

The thesis suggests and grounds scientific and methodological approach to prediction of rental income of the fuel industry enterprises on the basis of trailing expenditures concept, in the capacity of which it is suggested to use fuel and energy resources world prices. Theoretical basis of the subject-an-object economic relations determination, that appear in the process of formation, extraction, and redistribution of the differential natural rent of the first type in the system “state – region – management subject”, is advanced.

Scientific and methodological approach to extraction and redistribution of rental income, that, unlike the existing approaches, is based on the use of the fuel industry enterprises profit performances, is improved.

Key words: rental income, natural resources world price, the system of subject-object rental relation, extraction and redistribution of rental income.

Підписано до друку 25.09.2012.
Формат 60x90/16. Ум. друк. арк. 1,1. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.